

ЭРОН ИСЛОМ РЕСПУБЛИКАСИ – ЯҚИН ШАРҚ МИНТАҚАСИДАГИ ЯНГИ КУЧ МАРКАЗИ: ТАШҚИ СИЁСАТНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

Дониёр Бердикулов

Мустақил тадқиқотчи

Тошкент давлат шарқишунослик университети.

Аннотация: Ушбу мақола замонавий дунёдаги геосиёсий ўзгаришларни таҳлил этилиб, Эроннинг минтақавий ва глобал таъсирининг кучайишига, хусусан, 2022-йилда Россиянинг Украинага бостириб кириши оқибатларига эътибор қаратилди. Мақолада Эроннинг Россияга қурол-яроғ етказиб бериши ва ҳаво ҳужумлари каби ҳарбий иштироки таҳлил этилди. Сурия ва Исроил Яқин Шарқда етакчиликни қўлга киритиши учун ўсиб бораётган амбицияларининг белгиси сифатида мақолада Паҳлавийлар сулоласи давридаги иқтисодий-сиёсий ўзгаришлар ва 1979 йилги Илом инқилобининг таъсири ёритилган Эроннинг тарихий ўзгаришлари таҳлил этилган. Унда иқтисодий инқирозлар билан бирга ички ижтимоий тартибсизликлар қандай қилиб монархиянинг қулашига олиб келгани ва Эронни ривожланаётган дунё тартиботидаги ҳозирги роли учун қурашиб келаётганлиги муҳокама қилинади.

Калит сўзлар: Эрон, Россия, Украина, Илом инқилоби, Паҳлавийлар сулоласи, геосиёсий силжишлар, Яқин Шарқ, ҳарбий аралашув, иқтисодий инқироз, санкциялар.

THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN – THE NEW CENTER OF POWER IN THE MIDDLE EAST REGION: FOREIGN POLICY FORMATION AND STAGES OF DEVELOPMENT

Daniyar Berdikulov

*Independent researcher
Tashkent State University of Oriental Studies.*

Annotation. *The article below tries to analyze geopolitical changes in the modern world through the prism of the growing regional and global influence of Iran, in particular, as a consequence of the Russian invasion of Ukraine in 2022. Proceeding with the main content of the text, Iran's military involvement in Russia is examined in depth through arms deliveries and airstrikes. Below are historical changes in Iran, marked by economic and political changes under the Pahlavi dynasty and a revolution in 1979, which are analyzed in this article as evidence of the growing ambitions of Syria and Israel for leadership in the Middle East. It gives a hint of how internal social unrest, besides economic crises, brought down the monarchy to a struggling Iran for its current role in the developing world order.*

Keywords: *Iran, Russia, Ukraine, Islamic Revolution, Pahlavi dynasty, geopolitical shifts, Middle East, military involvement, economic crisis, sanctions.*

ИСЛАМСКАЯ РЕСПУБЛИКА ИРАН – НОВЫЙ ЦЕНТР СИЛЫ В БЛИЖНЕВОСТОЧНОМ РЕГИОНЕ: ФОРМИРОВАНИЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ

*Данияр Бердикулов
Независимый исследователь
Ташкентский государственный университет востоковедения*

Аннотация. *В статье ниже предпринята попытка проанализировать геополитические изменения в современном мире через призму растущего регионального и глобального влияния Ирана, в частности, вследствие российского вторжения в Украину в 2022 году. Продолжая основное*

содержание текста, военное участие Ирана в России подробно рассматривается через поставки оружия и авиаудары. Ниже приведены исторические изменения в Иране, отмеченные экономическими и политическими изменениями при династии Пехлеви и революцией 1979 года, которые анализируются в этой статье как свидетельство растущих амбиций Сирии и Израиля на лидерство на Ближнем Востоке. Это дает намек на то, как внутренние социальные беспорядки, помимо экономических кризисов, низвергли монархию в борющийся Иран за свою нынешнюю роль в развивающемся мировом порядке.

Ключевые слова: Иран, Россия, Украина, Исламская революция, династия Пехлеви, геополитические сдвиги, Ближний Восток, военное участие, экономический кризис, санкции.

КИРИШ.

Замонавий дунёда содир бўлаётдан сиёсий ҳодисалар, хусусан, 2022 йил феврал ойида Россиянинг Украина ҳудудига бостириб кириши ва “Махсус ҳарбиц операция”нинг бошланиши ўтган асрнинг 90-йилларида собиқ Совет Иттифоқининг парчаланиши натижасида АҚШ бошчилигида юзага келган “бир қутбли” дунё тартибини издан чиқарди. Дунёдаги кучлар мувозанати бузилди. Россия, Хитой, Туркия ва Эрон каби мамлакатлар янгитдан шаклланаётган дунёда ўз ўринларини мустаҳкамлаб олишга фаол равишда ҳаракат қилмоқдалар. Узоқ йиллардан бери АҚШ санкциялари остида қолаётган Эроннинг Россия ва Украина ўртасидаги қуроли можарода Россия томонини фаол равишда маълум турдаги ҳарбий қурол-яроғ ва воситалар билан таъминлагани унинг янги дунёдаги ўрнини топишга ҳаракат қилишни бошлаганлигидан далолат берса, Исроилнинг Фаластинга қарши ҳужумини бошлаши ҳамда бу қуроли можаролар ортидан Эроннинг Суриядаги

элчихонасини бомбардимон қилиши, бунга жавобан эса Эрон Ислом Республикасининг ўз тарихида биринчи марта Исроил ҳудудига ҳаво ҳужумларини амалга ошириши унинг минтақада, умуман, ислом дунёсида етакчи мамлакатга айланиш амбицияларини намойиш қилиб берди. Қандай тарихий жараёнлар Эроннинг бу натижага эришишига имкон берди, у қандай сиёсий воситалар ёрдамида минтақадаги етакчиликка эришмоқчи, умуман олганда бунинг имкони борми деган масалаларга ушбу мақолада жавоб топишга ҳаракат қилинади. Юқоридаги саволларга жавоб топтш мақсадида Эроннинг Паҳлавийлар ҳукмронлигининг сўнгги даври ва Ислом инқилобидан кейинги сиёсатини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланади.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ.

Мақолада тизимли таҳлил, қиёсий таҳлил ва синтез тадқиқот усубларидан фойдаланилди. Мавзуни кенгроқ тушуниб етиш учун XX асрнинг 60-70-йилларида Эрондаги сиёсат ва тарих соҳаси бўйича қилинган илмий ишлардан фойдаланилди.

Эрон XX асрнинг 60-70-йилларида, яъни Паҳлавийлар сулоласи ҳукмронлигининг сўнгги ўн йиллигида нафақат Ўрта Шарқнинг, балки бутун дунёдаги иқтисоди жадаллик билан ривожланаётган мамлакатларидан бири эди. Ўзининг бой табиий ресурслари (нефт ва бошқа қазилма бойликлари) билан Япониянинг иқтисодиётига рақобатчи сифатида кўрилар эди. Мамлакат дунёнинг кўплаб давлатлари билан фаол сиёсий ва иқтисодий алоқалар олиб борган. Бу даврдаги мамлакат ташқи сиёсатининг ўзига хосликларидан бири шунда эдики, у қўшни мамлакатлар билан дўстона муносабатлар ўрнатган ҳолда асосий эътиборини иқтисодий ривожланишга қаратар эди.

1970-йиллардаги мамлакат ялпи ички маҳсулот ҳажмини Туркия, Миср ва БАА каби минтақа давлатлари билан солиштирадиган бўлсак Эроннинг устунликка эга бўлганлигини кўришимиз мумкин. Бу даврда Эрон Яқин

Шарқнинг энг жозибали сайёҳлик марказларидан бири бўлиб, турли мамлакатлардан келувчи туристларни доимий равишда ўзига жалб этиб келарди. Мисол учун, 1977 йилда АҚШ, Буюк Британия, Германия Федератив Республикаси, Туркия ва Саудия Арабистони каби мамлакатлардан 700 мингдан ортиқ сайёҳлар Эронга ташриф буюришган. Бундан ташқари, 1970-йилларда Эрон энг тез ривожланаётган ва дунёнинг энг хавфсиз авиаташувчисига ҳам эга эди. Унинг “Iran Air” ҳаво компанияси дунёдаги энг хавфсиз ҳисобланган “Qantas” авиакомпаниясидан кейинги иккинчи ўринда эътироф этилган.

Эрон монархиясининг ағдалиши

Жадал иқтисодий ўсиш мамлакатда ички ижтимоий муаммоларнинг вужудга келишига тўсқинлик қила олмади. Инқилобнинг юзага келишига мамлакатдаги ишсизлик даражасининг ортиши, иқтисодий шароитнинг ёмонлашуви ҳамда йирик савдогарлар синфи томонидан қўллаб-қувватландан шох ҳокимиятининг аслини олганда коррупция ботқоғига ботиб қолганлиги сабаб бўлган. Эрон савдогарлар синфининг мавжуд тузумни кенг миқёсда қўллашининг асосий сабаби эса, айнан улар тузум олиб бораётган сиёсатдан энг кўп фойдани кўришар эди.

Шоҳнинг иқтисодий сиёсати истикболли кўринса ҳам 1973 йилда содир бўлган иқтисодий инқироз унинг самарасиз эканлигини кўрсатди ва Эрон иқтисодиётига катта зарар етказди. 1973 йилги нефт инқироzi Араб нефт-экспортчи компаниялари Ташкилоти (ОАПЕК), Сурия ҳамда Миср билан биргаликда араб-исроил урушида ўзига хос тактика сифатида нефт эмбаргосини эълон қилганликларидан сўнг бошланди. Эмбарго натижасида нефтнинг нархи кескин ошиб кетди, бунинг ортидан юзага келган иқтисодий шок ҳолати кўплаб мамлакатларнинг иқтисодий тизимига қаттиқ зарба берди. Нефт қазиб олувчи мамлакат ҳисобланган Эрон иқтисодиёти ҳам бундан четда

қолмади. Нефит инқирози натижасида мамлакатдаги ишсизлик даражаси ортиб кетди, унинг умумий иқтисодий ҳолати ёмонлашди, бу эса биринчи навбатда шаҳар ва қишлоқ синфига ўз таъсирини ўтказди.

Бундан ташқари, Эрон шохининг секуляризация ва ғарблаштириш сиёсати қуйи ўрта табақага фойда келтирмади ҳамда шаҳарларда истиқомат қилувчи ўрта қатлаб вакиллари ва қишлоқ синфининг жамоавий норозилигини келтириб чиқарди. Шунингдек, мамлакатдаги диний фракциялар ҳам шохнинг сиёсий ва иқтисодий сиёсатидан норози кайфиятда бўлиб, шохнинг ҳаракатларини Эронни исломсизлаштириш деб қабул қилди.

МУҲОКАМА.

Эрондаги иқтисодий аҳволнинг ёмонлашуви шароитида кенг жамоатчилик онгида сиёсий тизим бутун моҳиятига кўра самарасиз ва шох сиёсати фақатгина мамлакат элитасига фойда келтирмоқда деган фикр шакллана бошлади. Хусусам, Эрон сиёсий элитаси мамлакат монархияси остида гуллуб-яшнашда давом этди. Шох савдогарлар элитасининг бойиши ва сиёсий таъсир доирасининг ортиб боришини коррупция каналлари ҳамда непотизм орқали қўллаб-қувватлашда давом этди. Юқори элита вакилларининг бундай тарзда очикчасига қўллаб-қувватланиши эса Эрон аҳолисининг катта қисмини, айниқса, Техрондан ташқарида истиқомат қилувчи қишлоқ аҳолисининг шох ҳукуматида узоқлашишига сабаб бўлди. Бундан ташқари, мамлакатнинг, айнан, қишлоқ аҳолиси Эрондаги диний ташкилотларнинг энг кучли таъсири остида эди. Эронда диний раҳнамолик таъсир доираси кучли ва мамлакат аҳолиси ўртасида ҳурматга сазовор бўлган диний ташкилот ҳисобланар эди.

Харизматик диний уламо ва шиа руҳонийси бўлган Оятулло Хомейний, 1963 йилдаги Оқ инқилоб давридаёқ шохга қарши муҳолифатни ташкил қилган эди. Муҳолифат сиёсий ислохотлар риторикасига асосланган ҳолда (бу

диний камчиликка ҳокимият лавозимларини эгаллаш имкониятини берар эди) охир оқибатда бутун Эрон бўйлаб ғарб ва шохга қарши фикрларни оммалаштириб юборди. Намойишларни оловлантирганлиги учун охир оқибатда диний раҳнамо Оятулло Хумайний 1964 йилда Парижга қувғин қилинди.

1979 йилда Хомейнийни шохнинг биринчи рақамли рақиби бўлиб чиқишида муҳим омил сифатида диний раҳнамонинг Эрондари диний фракцияларнинг асосий хавотирларини янада каттароқ бўлган сиёсий ва иқтисодий муаммоларга айлантира олди, булар эса бутун эрон халқига ўз тасирини ўтказганлиги бўлди. Хомейнийнинг эрон аҳолисининг катта қисмиа сиёсий таъсир ўтказишининг асосий омилларидан бири, бу диний раҳнамонинг қувғинда юрган вақтда таъсир доираси ортиб борди, унинг шох тузуми ва АҚШ билан алоқаларни қоралаган сиёсий издошлари эса ноқонуний йўллар билан Эронга кириб келишди. Ушбу тарғибот форуми фавқулодда самарали бўлиб чиқди, чунки Хомейний ўн йилдан ортиқ вақт давомида қувғинликда юрган бўлса ҳам унинг машҳурлиги ортиб борди.

Яна шуни таъкидлаб ўтиш керакки, шохга қарши чиққа гуруҳ ва алоҳида шахсларнинг ҳаммаси ҳам Хомейнийнинг издошларидан эмас эдилар, бироқ Хомейний шохга қарши уюшган сиёсий муҳолифатнинг мавжуд эмаслигидан ўз манфаатлари йўлида фойдалана оладиган даражада ақилли эди. Оқибатда, юқори ишсизлик даражаси, умумий иқтисодий шароитларнинг ёмонлашуви, сиёсий коррупция ва монархияга қарши муҳолифатни шакллантирган кучли диниш раҳнамолик бир-бири билан уйғунликда 1978-йилда шох ҳамда Эроннинг сиёсий тузумига қарши кўча намоийишларининг ривожланишига имкон яратди. 1978 йилда дастлаб давлатнинг масъулиятлироқ бўлишини талаб қилиб сиёсий тизимга қарши ўз-ўзидан бошланиб кетган намоийишлар кейинчалик кучайиб кетди ва шохнинг қочиб кетишига олиб келди. Дастлабки

кўча намоёишларининг асосий иштирокчилари, талабалар, шаҳарликлар, кишлоқ аҳолиси ва диний ташкилотлар бўлишди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР.

Шохнинг иқтисодий сиёсати қаршилиқнинг асосий нуқтасини ташкил қилди, бу сиёсат Эрон аҳолисининг катта қисми иқтисодий аҳволнинг ёмонлашуви ва ишсизлик даражасининг ортишидан қийналаётган бир вақтда, савдо-сотиқ элитасининг мустақамланиб боришда давом этди. Намойишлар шох томонидан ташкил этилган ички хавфсизлик ва разведка хизмати— САВАК томонидан шавқатсизларча бостирилди. Қўшма Штатлар томонидан ўқитилган ва қуроллантирилган САВАК кўча намоёишчиларига ҳужум қилдилар ва тузумга қарши бўлганларнинг барчасини ушладилар. Бу эса ўз навбатида шох ва АҚШга бўлган қаршилиқни янада кучайтирди.

Кўча намоёишлари эндиликда давлатнинг иқтисодий сиёсатигагина боғлиқ бўлиб қолмай, сиёсий ўзгаришларга бўлган интилишларни ҳам намоён қилди, буни эса фақатгина шохни ҳайдаб юбориб амалга ошириш мумкин эди. Шох томонидан зўравонликнинг бошланиши биланоқ намоёишчилар шох ва чет эл интервенсияси билан боғлиқ бўлган барча рамзларга ҳужум қилишни, корхоналарни вайрон қилишни бошладилар. Бунга жавоб тариқасида тузум намоёишларни бостириш борасидаги ҳаракатларни кучайтирди. Бироқ аввал ҳам айтиб ўтилганидек, иқтисодий вазиятнинг ёмонлашуви, сиёсий непотизм, дин вакиллари обросининг ортиб бориши, шунингдек, норозилик билдирувчиларнинг пайдо бўлиши биргаликда шундай аралашмага айландики, у шох ҳокимияти ҳалокатининг асосини ташкил қилди. 1979 йилнинг феврал ойида Эрон ислом инқилоби муваффақиятли тарзда амалга оширилди ва инқилоб етакчиси роли оятилло Хомейнийга берилди. Бунинг энг биринчи сабаби ташкилотчилик қобилиятига эга бўлган бошқа сиёсий етакчининг мавжуд эмаслиги эди. Шох Муҳаммад Ризо Паҳлавий турмуш

ўртоғи Фараҳ Пахлавий билан биргаликда Мисрга қочади. Бу вақтда Миср президенти Анвар Садат бўлиб, у шохга бошпана беради. Уларга Эрон бош вазири Шопур Бахтияр, парламетннинг ҳар иккала палатаси спикерлари ва ҳарбийларнинг баъзилари ҳамкорлик қилади. Хомайний ванихоят 15 йиллик қувғинликдан сўнг Эронга қайтади, халқ эса уни хурсандчилик билан кутиб олади. 1979 йилда Эрон расман Ислом Республикаси деб эълон қилинди. Амалда мамлакатда теократия тузуми қарор топди, буни Қуръоннинг мамлакат конституцияси деб тан олинганлиги ҳам исботлайди.

Эрон инқилоби мамлакатнинг қўшни давлатлар, шунингдек, анъанавий иттифоқчилари билан алоқаларини тезликда ва тубдан ўзгартириб юборди. Шохнинг ҳайдаб юборилиши ва монархиянинг таг-туғи билан йўқ қилиниши биланоқ АҚШ элчихонасига ҳужуми ҳамда қўлга олинган америкалик асирлар муаммоси юзага келди. Натижада Эроннинг АҚШ билан муносабатлари ёмонлашди, АҚШ элчихонаси вакиллариининг асирга олиниши эса ҳозирги кунда ҳам икки мамлакат ўртасидаги муносабатларга ўз таъсирини ўтказиб келмоқда.

Инқилобдан сўнг шохни Эронга қайтариш ва 1978 йилги кўча намоёишлари давомида монархия ва САВАК томонидан содир этилган ҳарбий жиноятлари учун суд олдида жавоб беришларини талаб қилувчи популистик ҳаракат юзага келди. Лекин бу талаб шох томонидан ҳам Америка Қўшма Штатлари томонидан ҳам рад этилган. Америкаликларнинг шохни қўллашда давом этиши эрон жамиятининг кайфиятига салбий таъсир қилди ва 1979 йил ноябр ойида АҚШнинг Эрондаги элчихонасига ҳужум қилишига сабаб бўлди. Ҳужум давомида 90 нафар талаба элчихонани штурм билан эгаллайди ва 66 нафар америкаликни асирга олишади. Улар асирларни 444 кун давомида сақлаб турадилар. Асирлар билан содир бўлган вазият Хомейний ва унинг тузуми томонидан тўғридан-тўғри ташкиллаштирилмаган бўлса ҳам, у

Хомейний томонидан қораланмайди. Асирлар билан боғлиқ бўлган инқирозда иштирок этганларнинг кўпчилиги Хомейнийнинг ёрқин тарафдорларидан бўлганлигини ҳам назардан четда қолдирмаслик керак.

АҚШ президенти Р.Рейган охир оқибатда асирларни озод қилиш бўйича келишувга эришади, асирларни озод қилиш эвазига Эроннинг ички ишларига аралашни тўхтатишга мажбур бўлади. Икки мамлакат ўртасидаги тўғридан-тўғри дипломатик муносабатларга чек қўйилди ва АҚШнинг Эрондаги элчихонаси ёпилди.

Юқорида айтиб ўтилганидек, Эрон Ислом Республикасининг ташкил этилиши мамлакатнинг нафақат ички, балки ташқи сиёсатини ҳам кескин ўзгартириб юборди. Ислом инқилобидан сўнг, дастлабки ўтиш босқичида Эрон ташқи сиёсатида қўшилмаслик принципини илгари сурди. Янги сиёсат эълон қилинганидан сўнг, мамлакатнинг ташқи сиёсатда амалга оширган дастлабки ҳаракати 1979 йилнинг март ойида мамлакатнинг Марказий келишув ташкилоти ҳамда шох ҳукумати томонидан имзоланган бошқа шартномалардан чиқди. Бундан ташқари, инқилоб Яқин Шарқ минтақасидаги кучлар мувозанатининг бузилишига олиб келди. 1979 йил 15 январ куни шохнинг мамлакатдан қочиб кетиши амалда “Никсон доктринаси” яқин шарқ ўлчовларининг барбод бўлганини англатар эди. Ўз тузумини сақлаб қолишга интилган ва қўшни монархиялар билан дўстона муносабатлар олиб боришга интилган шох ҳокимиятининг ағдарилиши билан АҚШ минтақадаги содик иттифоқчиларидан бири бўлган Эрондаги таъсир доирасини йўқотди. Ўтиш даври ўз ниҳоясига етганидан кейин, янги теократик давлат Ислом инқилобини экспорт қилишни ўз сиёсатининг асосий йўналишларидан бири этиб белгилади. Бу эса табиий равишда унинг қўшнилари, энг биринчи навбатда Саудия Арабистони билан алоқаларининг ёмонлашувига сабаб бўлди.

Янги тузумнинг ташқи сиёсатдаги янги интилишлари

Ислом инқилобидан сўнг Эроннинг ташқи сиёсатини ўрганар эканмиз уни 4 даврга бўлиб ўрганишни мақсадга мувофиқ деб топдик. Даврлаштиришнинг бундай тартибда амалга оширилишига алоҳида шахсларнинг, муҳим геосиёсий ва тарихий воқеаларнинг Эрон ташқи сиёсати шаклланишида тутган ўрни ҳисобга олинди.

1. 1979-1989-йиллар;
2. 1989-2003-йиллар;
3. 2003-2011-йиллар;
4. 2011-2024-йиллар.

Биринчи давр, 1979 йилдан 1989 йилгача бўлган вақт оралиғини, яъни Эрон Ислом Республикасининг оятулло Рухулло Мусави Хомейний томонидан бошқарилган йилларни ўз ичига олади.

Иккинчи давр, 1989 йил 4 июнь куни Эрон ислом Республикаси олий раҳнамоси этиб оятулло Али Хаменеий сайланганидан то 2003 йилда АҚШ қўшинларининг Саддам Ҳусайн бошчилигидаги Баасчилар ҳокимиятини афдариш учун Ироққа бостириб киргунигача бўлган даврни қамраб олади.

Учинчи давр, 2003 йилда Саддам Ҳусайн тузумининг афдарилишидан бошлаб 2010 йилнинг охирида бошланиб 2011 йилда араб дунёсини қамраб олган “Араб баҳори”гача бўлган даврни ўз ичига олади.

Тўртинчи давр, 2011 йилда Ироқдан АҚШ қўшинларининг олиб чиқиб кетилиши ҳамда 2024 йилнинг 13 апрел куни Эрон Ислом Республикасининг Исроил томонидан Суриядаги Эрон элчихонасининг бомбардимон қилишига жавобан, Исроил ҳудудига кенг қўламли ҳаво зарбаларини беришигача бўлган даврни ўз ичига олади.

Шиа хилоли

Эрон Ислом Республикаси Яқин Шарқ сиёсатини амалга оширишда “Шиа хилоли” концепциясига асосланади деган қараш ҳозирги кунда эроншунос мутахассислар, сиёсатчилар ва оммавий ахборот воситалари томонидан илгари суриб келинмоқда. Бироқ бизнинг фикримизча Эрон ҳукумати томонидан айнан шу ном билан аталувчи алоҳида сиёсат ишлаб чиқилмаган. “Шиа хилоли” атамаси Эрон томонидан Яқин Шарқ минтақасида олиб борилаётган фаол ташқи сиёсатнинг харитадаги аксига нисбатан ўхшатиш деб қарашимиз мумкин. Яъни Ислом Республикасининг Ливан, Сурия, Ироқ, Қувайт, Бахрайн ва Яманда истиқомат қилувчи Шиаларни қўллаб-қувватламоқда, бу мамлакатларнинг харитадаги жойлашувини бирлаштирадиган бўлсак ўзига хос ярим ой (хилол) ҳосил бўлади. Кейинчалик ушбу атама Эроннинг геосиёсат сахнасидаги Яқин Шарқ сиёсатини англлатувчи атамага айланди.

“Шиа хилоли” атамаси биринчи марта Иордания қироли Абдулла II томонидан 2004 йилда қўлланилган эди. У ўзининг интервьюларидан бирида “Шиа хилоли” келтириб чиқарадиган хавфдан огоҳлантирган. Ироқда суннийлар бошчилигидаги Саддам Ҳусайн тузуми ағдарилганидан сўнг “Шиа хилоли” Ироқ орқали Сурия ва Ливанга қадар ёйилиши мумкинлиги айтилган эди. Ўша вақтда Иордания қироли “Бу ярим ой Форс кўрфази ва минтақа мамлакатлари учун беқарорлаштирувчи омил бўлиши мумкин”, деб айтган эди.

2006 йилда эса Миср Араб Республикасининг собиқ резиденти Хусни Муборак ўзининг машҳур иборасини: “Бутун Яқин Шарқдаги шиалар ўз мамлакатларидан кўра Эронга содиқроқдирлар”, деб айтган эди. Шундан сўнг, Саудия Арабистони томонидан шиалар хавфи ортиб бораётганлиги тўғрисидаги бир нечта чиқишлардан сўнг, суннийлар орасида Эрон ва

шиалардан хавфсираш уларга душман кайфиятида қараш ҳолатлари кучайиб кетди. Бу ҳолат ҳозирги кунга қадар давом этиб келмоқда.

“Шиа хилоли”нинг шаклланишига назар ташлайдиган бўлсак, жараён ўтган асрнинг 90-йилларига, Совет Иттифоқининг парчаланиши натижасида АҚШнинг бутун дунёда якка ҳукмронга айланган даврга бориб тақалишини кўришимиз мумкин. Яқин Шарқда Совет Иттифоқи кўмагига таянган давлатлар Ироқ ва Сурия 90-йилларнинг бошларида иттифоқчиларидан айрилдилар. Табиийки АҚШ бундан ўз мақсадарида фойдаланишга ҳаракат қилди ва бу давлатларда демократия тузумини ўрнатишга қарор қилди.

2003 йилда АҚШнинг Ироққа бостириб киришини Эроннинг Яқин Шарқ сиёсатидаги туб бурилиш ва “Шиа хилоли”нинг бошланиш даври деб айтишимиз мумкин. Саддам ҳусайн тузумининг ағдарилиши ва ҳокимият тепасига мамлакат аҳолисининг 3/2 қисмини ташкил қилувчи шиаларнинг олиб келиниши натижасида АҚШ ўзи билмаган ҳолатда Ироқни Эроннинг тасарруфига топшириб қўйди деб айтишимиз мумкин.

2010-2011 йилларда содир бўлган “Араб баҳори” эса “Шиа хилоли” шаклланишида кейинги бурилиш нуқталаридан бири бўлди. Бутун мусулмон оламида содир бўлган тартибсизликлардан Эрон Ислом Республикаси ўз мақсадлари йўлида фойдалана олди. “Араб баҳори” натижасида Сурияда Башар Асад ҳокаимиятига қарши ҳаракатлар кучайиб кетди. Мамлакатда аҳолининг катта қисми суннийлардан иборат бўлиб, шиалар аҳолининг бор йўғи 5% ни ташкил қилади. Бироқ шиа камчилиги мамлакатни идора қилади ва бундай ҳолатда Сурия Эроннинг кўмагидан фойдаланишга мажбур бўлди.

Шу тариқа юқорида айтиб ўтилган икки ҳодиса натижасида Эрон Яқин Шарқ сиёсатини белгилашда катта аҳамиятга эга бўлган икки мамлакат Ироқ

ва Сурияда ўзининг ўрнини мустаҳкамлаб олди. Бу икки давлат Эрон билан биргаликда “Шиа хилоли”нинг асосини ташкил қилиши мумкин.

“Шиа хилоли”нинг ўнг қисмини ташкил қилувчи Ливанда Эрон 1982 йилдан бошлаб ўз таъсирини мустаҳкамлаб келмоқда. Эрон Ислом Республикаси ташкил этилганидан сўнг мамлакат Яқин Шарқ сиёсатида Ливанда содир бўлган фуқаролар урушини қўллаш йўналишини танлади ва бу орқали ислом инқилобини экспорт қилишни бошлади. worldometers.info сайтининг маълумотиغا кўра бугунги кунда Ливан аҳолиси 5 млн 200 мингдан ортиқни ташкил қилади. Мамлакатдаги шиаларнинг аниқ сони тўғрисида турли хил маълумотлар мавжуд. Баъзи маълумотларга кўра, шиалар аҳолининг 55%ни ташкил қилади дейилса, АҚШ давлат департаментининг маълумотларида эса Ливандаги шиалар аҳолининг 27% ни ташкил қилиўи айтилади.

Ливандаги энг кучли ҳарбий ташкилот бу “Хизбуллоҳ” ҳисобланади. Ташкилотнинг ташкил топиш жараёнида ва уни молиялаштиришда Эрон Ислом Республикасининг ўрни жуда ҳам катта. Бугунги кунда, “Хизбуллоҳ” жангарилари Башар Асад ҳокимиятини сақлаб қолиш учун Сурияда ҳам жанговар ҳаракатларни олиб бормоқдалар.

ХУЛОСА.

Мисоллардан кўринадики, Эрон Ислом Республикаси прокси кучлар ёрдамида ўзининг Яқин Шарқдаги сиёсатини юритиб келмоқда. Эроннинг Исроил ҳудудига амалга оширилган биринчи кенг қўламли ҳужуми ҳам буни исботлади. Яъни Эрон ҳужумни амалга ошираётган вақтда “Шиа Хилоли” давлатлари, Ливан, Сурия, Ироқ ва Яман ҳудудидан ҳам Исроил томонга (Эрон томонидан етказиб берилгани иддао қилинган) ракета ва бошқа куруллардан фойдаланган ҳолда зарбалар берилди.

АҚШнинг “энг яқин дўстларидан бири” нинг бу тартибда хафа қилинишининг жавоб зарбасисиз қолдирилиши Эрон Ислом Республикасининг минтақадаги манфаатлари ҳисобга олинаётганини англатади. Бу Россия ва Хитой билан олиб борилаётган яқин алоқаларнинг натижаси ҳам бўлиши мумкин. Юқорида айтиб ўтилганидек, Россия-Украина уруши фонида бир кутбли дунё тартиби бузилди.

АҚШ ва унинг иттифоқчиларига қарши Россия ва Хитой бошчилигида ўзига хос коалиция ташкил этиш жараёни олиб борилмоқда. Эрон бу иттифокда иккинчи томон тарафида турибди деб айтишимиз мумкин. Унинг Яқин Шарқ минтақасида олиб бораётган ташқи сиёсати ҳам бевосита ўз тарафдорларининг кейинги ҳолатига бевосита боғлиқ ҳамда ушбу яқинликнинг куч ва имкониятларини ўзида мужассамлаштиради.

Бошқа сўз билан айтадиган бўлсак, Эроннинг иттифоқчилари унинг Яқин Шарқдаги сиёсати ва манфаатларини қўллаб-қувватлайди. Бундан фойдаланган ҳолда Яқин Шарқ устидан назоратда Эроннинг таъсири ортади ва янги куч марказига айланиши мумкин. Бироқ, бу иттифоқчиларининг келажақда халқаро геосиёсатда қандай ўринга эга бўлишига ҳам боғлиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Хазанов А.М., Гасратян С.М. Роль «Шиитского полумесяца» в нынешней ситуации на Ближнем Востоке (2000–2020) // «Россия и мусульманский мир».
2. Дружиловский С.Б. Шиитский полумесяц на Ближнем Востоке. Миф и реальность // Иран во втором десятилетии XXI века: вызовы и перспективы / Под ред. Н.М. Мамедовой. М.: ИВ РАН, 2016.
3. Иранская революция 1978—1979 гг. Причины и уроки: Коллективная монография / Отв. ред. А.З. Арабаджян. М.: Наука, 1989.
4. Fahimeh H. The Study of Development in the Tourism Industry: Iran as a destination with special attributes

5. «Шиитская дуга» — новая реальность Ближнего Востока? // https://iran.ru/news/analytics/92042/Shiitskaya_duga_novaya_realnost_Blizhnego_Vostoka
6. www.worldometers.info